

PIOTR ŁOSSOWSKI
(Warszawa)

LENINOWSKA KONCEPCJA UTWORZENIA ZSRR

Poczynania Włodzimierza Lenina w pracy nad rozwiązaniem kwestii narodowej w Rosji Radzieckiej, której uwieńczeniem stało się utworzenie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w grudniu 1922 r. — rozpatrywać można dwojako. Bądź w szerokim aspekcie całej jego działalności partyjnej i państwowej, bądź też w sposób węższy — jako zespół wskazań sformułowanych w stosunkowo krótkim, lecz ważnym okresie ostatnich miesięcy 1922 r.; wskazań, które wiązały się bezpośrednio ze zjednoczeniem republik radzieckich w nowe państwo związkowe. W danym wypadku wybrana została ta druga możliwość, celem tym mocniejszego podkreślenia odegranej przez Lenina roli. Wydaje się jednakże rzeczą niezbędną przypomnienie, przynajmniej w największym skrócie, poglądów Lenina na kwestię narodową w Rosji Radzieckiej oraz jego bezpośrednich poczynań w tym zakresie.

Podkreślić trzeba, że Lenin wypowiadał się niejednokrotnie za skrupulatnym wprowadzaniem w życie dekretów władzy radzieckiej o prawie narodów do samostanowienia, głosił zasady nieskrępowanego i wszechstronnego rozwoju wszystkich narodowości zamieszkałych w Rosji, wskazywał na federację jako na najdogodniejszą formę ustanowienia więzi między republikami radzieckimi. Nade wszystko zaś nieustannie i nieubłagane zwalczał wszelkie przejawy szowinizmu wielkorosyjskiego, będącego dziedzictwem starych czasów.

Wziąć można dla przykładu wystąpienie Lenina na VIII Zjeździe RKP/b/ w marcu 1919 r. Nawiązując do wypowiedzi, które padły z trybuny zjazdowej, Lenin poruszył wówczas sprawę stosunku małych, zacofanych i przed rewolucją prześladowanych narodowości, do Rosjan. „Baskirzy nie mają zaufania do Wielkorosów — mówił — ponieważ ci są bardziej kulturalni i wykorzystali swą kulturę do grabienia Baskirów. Toteż w tych zapadłych kątach nazwa Wielkorus jest dla Baskirów równoznaczna z «ciemieżcą», «szubrawcem». Trzeba się z tym liczyć, trzeba z tym walczyć”¹.

Na tym samym Zjeździe Lenin ostro wystąpił przeciwko poglądom Nikołaja Bucharina, który starał się podważyć prawo narodów do samostanowienia, zastępując je zasadą „samookreślenia ludu pracującego”. Lenin wskazywał, że takie postawienie sprawy jest „absolutnie niesłuszne”, nie liczy się z interesami rewolucji i realną rzeczywistością. „Jeżeli powiemy — sięgnął do przykładu Finlandii — że nie uznajemy żadnego narodu fińskiego, a tylko masy pracujące, będzie to najwięk-

¹ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 29, Warszawa 1956, s. 184.

sze głupstwo. Nie uznawać rzeczywistości nie można: ona sama zmusi nas do uznawania jej”².

Lenin nie ograniczył się tylko do słów, lecz bezpośrednio uczestniczył w realizacji programu narodowego partii. Główne dekryty w tej sprawie wydane zostały przy jego bezpośrednim udziale. Później nadzorował pilnie jak wprowadzane są one w życie, jak postępuje budowa federacji republik radzieckich. Nawet w najkrytyczniejszych momentach toczącej się wojny domowej znajdował czas na te sprawy. Np. w okresie decydujących walk z Denikinem, jesienią 1919 r., Lenin przyjął przedstawicieli Tatarów i Baszkirów i szczegółowo konferował z nimi na temat urządzenia ich autonomicznego bytu państwowego.

Szczególnie wyraźnie uwypukliła się rola Lenina w praktycznym rozwiązywaniu spraw narodowych w końcu 1919 r., kiedy po rozgromieniu sił kontrrewolucyjnych na porządku dziennym stały sprawy budowy Ukraińskiej Republiki Radzieckiej i jej stosunku do RFSRR. Lenin przygotował wówczas projekt rezolucji KC RKP/b/ w sprawie władzy radzieckiej na Ukrainie (zaaprobowany przez plenum KC RKP/b/ 29 XI 1919). Projekt podkreślał na wstępie, iż KC RKP/b/ stoi niezachwianie „na stanowisku uznania samodzielności Ukraińskiej SSR”. Bardzo wymowna była dalsza część uchwały: „Z uwagi na to — czytamy w niej — że kultura ukraińska (język, szkoła itd.) całe wieki dławiona była przez carat i klasy wyzyskujące Rosji, KC RKP zobowiązuje wszystkich członków partii, by jak najusilniej przyczyniali się do usuwania wszelkich przeszkód na drodze swobodnego rozwoju ukraińskiego języka i kultury”. W szczególności uchwała zalecała, by język ukraiński został wprowadzony do szkół i instytucji radzieckich, by położono kres wszelkim tendencjom rusyfikatorskim³.

Lenin sprecyzował wtedy również zasady, na jakich powinny się opierać stosunki pomiędzy republikami radzieckimi. 28 XII 1919 w liście do robotników i chłopów Ukrainy tak pisał na ten temat: „Chcemy dobrowolnego związku narodów — takiego związku, który nie pozwalałby na żadną przemoc jednego narodu wobec drugiego — takiego związku, który by się opierał na jak najpełniejszym zaufaniu, na jasnym zrozumieniu braterskiej jedności, na zasadzie całkowitej dobrowolności. Takiego związku nie można stworzyć od razu; trzeba dojść do niego niezwykle cierpliwą i ostrożną pracą”⁴.

Bliskie współdziałanie republik radzieckich — Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, republiki ukraińskiej i białoruskiej, republik nadbałtyckich, a potem i zakaukaskich — ukształtowało się w latach wojny domowej. Wyrastało ono bezpośrednio ze zrodzonych przez nią konieczności i przybierało formę ścisłego sojuszu wojennego, przy czym główne instytucje, zarówno wojskowe jak i cywilne, pracujące bezpośrednio dla potrzeb wojska zostały faktycznie zjednoczone. Wspólnym wysiłkiem republik radzieckich po 3 latach wojny wróg został pokonany. Zaistniała wtedy potrzeba ułożenia stosunków z otaczającym światem kapitalistycznym. Następną też fazą zbliżenia republik stał się sojusz dyplomatyczny, który znalazł swój konkretny wyraz w jednolitym przedstawicielstwie w czasie konferencji międzynarodowych w Genewie i Hadze. Ale jednocześnie na porządku

² Ib. s. 162.

³ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 30, Warszawa 1957, s. 154 n.

⁴ Ib. s. 295.

dziennym stawały jeszcze inne, ważne potrzeby wiążące się z przejściem do okresu pokojowej odbudowy. Zaistniała konieczność racjonalnego wydatkowania stojących do dyspozycji skąpych środków, zrodziła się potrzeba wspólnego, scentralizowanego planowania i zarządzania gospodarką. Nowym skomplikowanym zadaniom nie mogły już sprostać zawarte w czasie wojny bilateralne sojusze. Szukać trzeba było nowych rozwiązań, nowych form zjednoczenia republik radzieckich. Sprawy te stały się aktualne w drugiej połowie 1922 r.

Działalność Lenina w tym czasie przebiegała w specyficznych warunkach. Już od zimy 1921/22 r. nie czuł się dobrze i zmuszony był często przerywać pracę. Mimo nurtującej choroby Lenin wziął udział w XI Zjeździe RKP/b/, który odbył się w marcu 1922 r., wygłaszając na nim sprawozdanie polityczne Komitetu Centralnego. Celem odciążenia Lenina od nadmiaru obowiązków, Zjazd powołał Józefa Stalina na sekretarza generalnego partii. W maju 1922 r. w stanie zdrowotnym Lenina nastąpiło znaczne pogorszenie. Miał miejsce pierwszy atak, prowadzący do częściowego paraliżu. Po 2 miesiącach nastąpiła pewna poprawa. Lenin, nie mogąc znieść bezczynności, usiłował włączyć się do pracy. Korzystając z pomocy swych sekretarek zaczął załatwiać niektóre sprawy, przyjmować działaczy partyjnych i państwowych. Musiał jednak przebywać pod opieką lekarzy w swej rezydencji w Gorkach i od bezpośredniego udziału w kierowaniu sprawami państwa radzieckiego był w określonym stopniu izolowany, mimo iż nadal piastował stanowisko przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych.

Tymczasem latem 1922 r. sprawa regulacji stosunków pomiędzy RFSRR, a pozostałymi republikami radzieckimi (Ukraińską i Białoruską SRR, jak też republikami zakaukaskimi: Armenią, Azerbejdżanem i Gruzińską SRR) wstąpiła w fazę praktycznej realizacji. 10 sierpnia Biuro Polityczne KC RKP/b/ zleciło Biuru Organizacyjnemu powołanie komisji, która miałaby za zadanie przygotowanie na plenum KC konkretnego projektu uchwały, określającego sposób zjednoczenia republik. Biuro Organizacyjne na przewodniczącego komisji powołało Stalina. Obok niego weszło do komisji kilku członków KC, a także przedstawiciele poszczególnych republik⁵.

Stalin osobiście opracował odnośny projekt, którego istotę stanowiła propozycja wstąpienia Ukrainy, Białorusi, Azerbejdżanu, Gruzji i Armenii w skład RFSRR na prawach republik autonomicznych. Tego rodzaju republiki istniały już w ramach Rosyjskiej Federacji. Tworzyły je przeważnie niewielkie, zacofane dotychczas narody, takie jak Baszkirzy, Buriaci, Jakuci, Kirgizi itp. O ile dla tych narodów uzyskanie własnych republik autonomicznych i związanej z tym autonomii narodowo-kulturalnej stanowiło wielki krok naprzód, to dla narodów rozwiniętych, jak Gruzini, Ormianie czy Ukraińcy, posiadających już w dodatku niezależne republiki radzieckie, przyjęcie autonomii oznaczałoby regres, przejście od wyższej formy zorganizowania do niższej. Jednakże Stalin w swych wypowiedziach i działalności praktycznej zacierał jakościową różnicę istniejącą pomiędzy federacją opartą na autonomii, a federacją równoprawnych republik, tworzoną na zasadzie umów. Już z pracy jego napisanej w 1920 r. *Polityka władzy Radzieckiej w kwestii narodowej w Rosji*⁶ wynikało wyraźnie, iż obwód autonomiczny, republika

⁵ W. I. Lenin, *Dzieta*, t. 42, Warszawa 1970, przyp. 464, s. 535.

⁶ J. W. Stalin, *Dzieta*, t. 4, Warszawa 1951, s. 365 n.

radziecka — to tylko różne stopnie tej samej bardziej wąsko lub szerzej pojętej autonomii.

Projekt Stalina przekazany został dla zaopiniowania do komitetów centralnych wszystkich partii komunistycznych radzieckich republik narodowych. Uzyskał on poparcie partii armeńskiej i azerbejdżańskiej. Natomiast KC KP Gruzji wystąpił przeciw projektowi i na swym posiedzeniu 15 IX 1922 większością głosów podjął następującą uchwałę: „Proponowane na gruncie tez tow. Stalina zjednoczenie w formie autonomizacji niezależnych republik jest nie do przyjęcia. Połączenie wysiłków gospodarczych i polityki ogólnej uważamy za nieodzowne, ale z utrzymaniem wszystkich atrybutów niepodległości”⁷. KC KP Białorusi wypowiedział się za utrzymaniem dotychczasowych stosunków traktatowych między republikami radzieckimi, zaś KC KP Ukrainy nie ustosunkował się jeszcze do projektu.

Mimo to komisja pod przewodnictwem Stalina po rozpatrzeniu projektu na posiedzeniach 23 i 24 IX 1922 przyjęła go, wprowadzając tylko drobne, nie zmieniające istoty rzeczy poprawki. Najważniejszy 1 pkt rezolucji miał następujące brzmienie: „Uznać za celowe zawarcie umowy między radzieckimi republikami Ukrainy, Białorusi, Azerbejdżanu, Gruzji, Armenii i RFSRR o formalnym wstąpieniu tych pierwszych w skład RFSRR”⁸.

25 września materiały komisji przekazane zostały Leninowi do Gorek. Lenin z wyjątkową powagą odniósł się do tej sprawy. Już kilka dni wcześniej zwrócił się do Stalina prosząc o informację. W odpowiedzi na to w liście datowanym 22 IX 1922, Stalin starał się wobec Lenina uzasadnić niezbedność „autonomizacji” republik. Pisał w nim, iż niezależność narodowych republik radzieckich ma rzekomo tylko formalny charakter, wypuklał, że „faktyczna jedność republik radzieckich” może być zapewniona jedynie na drodze wejścia ich w skład RFSRR w charakterze republik autonomicznych.

Wyjaśnienia te bynajmniej nie przekonały i nie zadowolily Lenina. Po zaznajomieniu się z przesłanymi materiałami komisji Lenin przeprowadził 26 września rozmowę ze Stalinem, w czasie której wskazał mu, iż zasada „autonomizacji” republik jest niesłuszna i nie może być przyjęta. Stalin, aczkolwiek niechętnie, zgodził się na wprowadzenie poprawek. Tegoż dnia, 26 września (według niektórych źródeł 27 września), Lenin skierował do Biura Politycznego, na ręce Kamieniewa list, w którym ustosunkował się do projektu zjednoczenia republik, opracowanego przez komisję KC⁹.

List ten stanowi doniosły dokument, w którym została zawarta nowa, jakościowo zupełnie odmienna koncepcja stworzenia związku republik radzieckich. Przede wszystkim zakładała ona r ó w n o ś ć j e d n o c z ą c y c h się republik. Lenin informował Biuro Polityczne, iż zamiast dotychczasowej formuły o „wstąpieniu republik w skład RFSRR” — dodajmy od siebie, a więc niejako wchłonięcia i podporządkowania ich Federacji Rosyjskiej — Stalin zgodził się na wprowadzenie zwrotu o „formalnym zjednoczeniu się wraz z RFSRR w Związek Radzieckich Republik Europy i Azji”. Stawiało to jednoczące się republiki w zupełnie innej sytuacji.

⁷ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 42, przyp. 464, s. 536.

⁸ *Ib.*

⁹ *Ib.*, s. 367.

Komentując to Lenin podkreślał: „Wydaje mi się, że duch tego ustępstwa jest zrozumiały: uznajemy swą równość praw z Ukrainą SRR oraz innymi republikami i razem z nimi oraz na równych prawach z nimi wchodzimy w skład nowego związku, nowej federacji, «Związku Radzieckich Republik Europy i Azji»”¹⁰.

Najwyższym organem tworzonego związku równoprawnych republik nie mógł być, jak proponowała komisja, Ogólnorosyjski Centralny Komitet Wykonawczy RFSRR, a więc instancja właściwa tylko dla Federacji Rosyjskiej. Zaistniała potrzeba powołania nowego organu. Lenin zwrócił na to także uwagę w swym liście i zaproponował utworzenie „Federacyjnego Ogólnorosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego Związku Radzieckich Republik Europy i Azji”. W ten sposób miała być założona podwalina nowej, ogólnozwiązkowej instytucji, jak Lenin pisał „nowe piętro, federacja równoprawnych republik”.

Jak wielkie znaczenie przywiązywał Lenin do prawidłowego rozstrzygnięcia problemów tworzonego związku republik wynika z końcowej części listu. Lenin zapowiedział swój przyjazd 2 października do Moskwy, by uczestniczyć w obradach Biura Politycznego nad projektem uchwały komisji. Prosił członków BP o zarezerwowanie czasu na wcześniejsze spotkanie się z nim w tej sprawie. Zapowiedział też przeprowadzenie rozmowy z Budu Mdiwanim, przewodniczącym Rady Komisarzy Ludowych Gruzji, który wobec projektów Stalina zajmował najbardziej nieprzejednane stanowisko. Nadmieniał wreszcie, że zawarte w liście propozycje są tylko projektem wstępnym, który będzie nadal się zmieniał i uzupełniał. Prosił członków Biura Politycznego, by czynili to samo.

Zgodnie ze wskazaniem Lenina komisja przerobiła projekt uchwały, wprowadzając do niego zasadnicze zmiany. Po raz pierwszy w tym oficjalnym dokumencie zjawiała się nazwa: „Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich”. Pkt 1 nowego projektu otrzymał następujące brzmienie: „Uznać za konieczne zawarcie umowy między Ukrainą, Białorusią, Federacją Republik Zakaukaskich i RFSRR o połączeniu ich w «Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich» pozostawiając każdej z nich prawo swobodnego wystąpienia ze «Związku»”¹¹. Następnie projekt mówił o powołaniu Centralnego Komitetu Wykonawczego Związku, składającego się z przedstawicieli poszczególnych republik oraz o utworzeniu organu wykonawczego CKW — Rady Komisarzy Ludowych Związku. Poza tym projekt regulował sprawę przynależności części komisariatów bądź do gestii ogólnozwiązkowej, bądź do kompetencji poszczególnych republik.

Chociaż, zgodnie z zapowiedzią, Lenin powrócił 2 października z Gorek do Moskwy, to jednak stan zdrowia nie pozwolił mu wziąć bezpośredniego udziału w Plenum KC, które 6 października omawiało sprawy utworzenia radzieckiego państwa związkowego. W tym samym dniu Lenin skierował do Biura Politycznego krótką, ale bardzo ważną i wymowną notatkę. Pisał w niej: „Wielkorosyjskiemu szowinizmowi wydaję walkę na śmierć i życie. Gdy tylko pozbędę się przekłętęg zęba, zagryzę go wszystkimi zdrowymi zębami”. Następnie wysuwał nową, uzupełniającą propozycję mającą gwarantować równoprawność

¹⁰ Ib. s. 368.

¹¹ Ib., s. 537 n.

republik w nowym związku. „Trzeba absolutnie — podkreślał — dopiąć tego, żeby w związkowym CKW¹² przewodniczyli kolejno: Rosjanin, Ukrainiec, Gruzin itd. Absolutnie!”¹³.

Tak mocne postawienie sprawy przez Lenina nie było przypadkowe. Chociaż Plenum z 6 X 1922 uwzględniło wskazania Lenina i zatwierdziło zmieniony projekt rezolucji jako dyrektywę KC — to jednak zwolennicy autonomizacji nie od razu zrezygnowali ze swych koncepcji. Jak to wynika z opracowań historyków radzieckich¹⁴, Stalin oceniał propozycje Lenina jako przejaw „narodowego liberalizmu”, jednakże zdając sobie sprawę, że uzyskają one poparcie przynajmniej większości członków KC, zgodził się je uwzględnić. Inni zwolennicy autonomizacji, jak Dimitrij Manuilski, jeszcze w połowie listopada 1922 r. propagowali swoje poglądy na łamach prasy, uzasadniając je względami ekonomicznymi¹⁵. Zdaniem polskiego badacza Wiktora Sucheckiego, „polemika na temat autonomizacji zakończyła się tylko częściowo zwycięstwem koncepcji Lenina. W praktyce bowiem przedstawienie aparatu partyjnego i państwowego, gdzie tendencje autonomizacyjne były głęboko zakorzenione, napotykało na znaczne przeszkody”¹⁶. Powyższa ocena wydaje się jednak dyskusyjna, gdyż mimo takie czy inne opory, rzecz najważniejsza została osiągnięta. Przyjęta i zaaprobowana została leninowska koncepcja utworzenia federacyjnego państwa jako dobrowolnego związku równoprawnych republik. Po plenum z 6 października w całym kraju rozwinęła się szeroka akcja na rzecz zjednoczenia, ogarniająca najszersze masy ludności. Odbywała się ona pod hasłami zgodnymi ze wskazaniami Lenina. Stawało się jasne, że utworzenie związku republik jest już kwestią najbliższego czasu.

Pozostawała jednak do załatwienia jeszcze jedna istotna sprawa. Mianowicie zjednoczenie Armenii, Azerbejdżanu i Gruzji w jedną Federacyjną Republikę Zakaukaską, która jako czwarty członek, obok RFSRR, Ukrainy i Białorusi, wejść miała do nowego państwa związkowego. Radzieckie republiki Transkaukazji utworzone zostały stosunkowo niedawno w latach 1920—21 po okresie długotrwałych walk i rządów burżuazji. Kraj był zniszczony, zaś antagonizmy narodowościowe doprowadzone do krańcowego zaostrenia. Na tym tle wyrastały tendencje izolacjonistyczne, silne zwłaszcza w Gruzji.

Mimo to proces zjednoczenia republik zakaukaskich, choć powoli, postępował naprzód. Już wiosną 1921 r. zostały założone podstawy bliższej współpracy gospodarczej Zakaukazia. W marcu 1922 r. Armenia, Azerbejdżan i Gruzja zawarły między sobą ściślejszy sojusz wojskowo-polityczny. Nie oznaczał on jednak utworzenia państwa federacyjnego. Szermierzem zjednoczenia było specjalnie powołane Zakaukaskie Biuro RKP/b/, na czele którego stał Grigorij Ordżonikidze.

Włodzimierz Lenin z wyjątkową uwagą odnosił się do skomplikowanych spraw Zakaukazia. Traktował go jako obszar, na którym wy-

¹² W tłumaczeniu polskich wydawców dzieł Lenina użyty został skrót rosyjski — ЦИК.

¹³ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 33, Warszawa 1957, s. 383.

¹⁴ Np. I. I. Groszew, *Istoriczeskij opyt KPSS po osuszczestwleniju Leninskoj nacionalnoj politiki*, Moskwa 1967, s. 150 n.

¹⁵ Por. „Izwestija” z 17 XI 1922.

¹⁶ W. Suchecki, *Geneza federalizmu radzieckiego*, Warszawa 1961, s. 245.

pracowuje się metody polityki narodowościowej władzy radzieckiej, gdzie zdobywa się niezbędne w tej dziedzinie doświadczenie. Dlatego też opowiadał się za wyjątkową ostrożnością i wnikliwością przy rozwiązywaniu nabrzmiałych tu i trudnych problemów politycznych i społecznych, a zwłaszcza spraw związanych z budownictwem narodowo-państwowym.

Już 2 III 1921, wkrótce po ustanowieniu władzy radzieckiej w Gruzji, Lenin pisał do Ordżonikidzego: „Konieczna jest szczególna polityka ustępstw wobec gruzińskiej inteligencji oraz drobnych kupców. Trzeba zrozumieć, że nacjonalizacja nie tylko byłaby tu krokiem nieprzemysłowym, lecz że trzeba pójść nawet na pewne ofiary, byle tylko polepszyć sytuację tych kupców i pozostawić im możliwość prowadzenia drobnego handlu”. Dalej zaś ze szczególnym naciskiem podkreślał: „Proszę pamiętać, że zarówno sytuacja wewnętrzna Gruzji, jak i jej sytuacja na arenie międzynarodowej wymaga od komunistów gruzińskich, by nie posługiwali się oni rosyjskim szablonem”¹⁷. Do myśli tych powracał Lenin jeszcze kilkakrotnie, dając tym samym dowód, jak wielkie przywiązuje do nich znaczenie. I tak np. w liście do komunistów Azerbejdżanu, Gruzji, Armenii, Dagestanu i Republiki Górskiej z 14 IV 1921 wyrażał nadzieję, że ich „ścisły sojusz stanie się wzorem zgodnego współżycia narodów”, następnie zaś wskazywał: „Bardziej powolne, bardziej ostrożne, bardziej systematyczne przechodzenie do socjalizmu — oto co jest możliwe i konieczne dla republiki Kaukazu w odróżnieniu od RFSRR”¹⁸.

Szukając dróg wyjścia z nadzwyczaj ciężkiej sytuacji żywnościowej, jaka wytworzyła się na Zakaukaziu, Lenin wyjaśniał, iż resursów trzeba szukać na miejscu. Obok zastosowania koncesji i intensyfikacji rolnictwa przez nawadnianie wskazywał on na konieczność zjednoczenia gospodarczego republik. „Kategorycznie żądam — depeszował 9 IV 1921 do Ordżonikidzego — utworzenia obwodowego organu gospodarczego dla całego Zakaukazia”.

Realizacją tego postulatu zajęło się Zakaukaskie Biuro RKP/b/. 16 VIII 1921 podjęło ono uchwałę o powołaniu jednolitego zakaukaskiego komitetu gospodarczego. Krok ten spotkał się jednak ze sprzeciwem części działaczy Komunistycznej Partii Gruzji. Wychodząc z punktu widzenia partykularnych interesów swego kraju wystosowali oni protest na ręce Lenina, określając tego rodzaju przedsięwzięcie jako przedwczesne i szkodliwe.

Sytuacja była skomplikowana, nie mniej sprawa federacji republik zakaukaskich, przede wszystkim jako podstawowy warunek poprawy ich położenia gospodarczego, wracała na porządek dzienny. Lenin stanowczo opowiadał się za federacją, ale uwzględniając realne warunki przestrzegał przed nadmiernym pośpiechem i odgórnym narzucaniem rozwiązań. Zasady te znalazły wyraz w przygotowanym przez niego 28 XI 1921 projekcie wniosku dla Biura Politycznego (zatwierdzonego przez BP w 2 dni później), Lenin pisał: „Uznać, że z zasadniczego punktu widzenia projekt utworzenia federacji republik zakaukaskich jest absolutnie słuszny i że należy go bezwzględnie realizować; jednakże natychmiastowa realizacja byłaby przedwczesna”¹⁹.

¹⁷ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 32, Warszawa 1956, s. 157 n.

¹⁸ *Ib.* s. 333 n.

¹⁹ W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 33, s. 120.

Celem upowszechnienia idei federacji Lenin zalecał przeprowadzenie szerokiej dyskusji, wykraczającej poza partię i sięgającej do mas robotniczo-chłopskich. Nakazywał też czekać na odnośne uchwały zjazdów Rad poszczególnych republik, zaś w razie silnej opozycji prosił o terminowe poinformowanie o tym Biura Politycznego²⁰.

Tymczasem stanowisko części działaczy Komunistycznej Partii Gruzji nie uległo zmianie. Nawet po uchwałach październikowego Plenum KC RKP/b/ z 1922 r. nadal sprzeciwiali się oni utworzeniu federacji zakaukaskiej i opowiadali się za bezpośrednim wejściem Gruzji do przyszłego związku republik. Sytuację pogorszyły błędy popełnione przez Ordżonikidzego i kierowane przez niego Zakaukaskie Biuro Partii. Nie przejawiał on dostatecznej ostrożności i elastyczności przy realizacji polityki narodowościowej w Gruzji, działał zbyt pochopnie za pomocą metod administracyjnych, nie zawsze liczył się z opinią i prawami KC Komunistycznej Partii Gruzji. Ordżonikidze nie wykazał też wystarczającej powściągliwości w stosunkach z grupą Mdiwaniego. Doszło do tego, iż będąc obrażony przez jednego z członków tej grupy — Ordżonikidze stracił panowanie nad sobą i dopuścił się rękoczynów^{20a}. Sytuacja uległa zaostrzeniu. Nie zgadzając się ze stanowiskiem Biura Zakaukaskiego, zwolennicy Mdiwaniego, mając większość w KC KP Gruzji, opuścili KC, zwracając się ze skargą do najwyższych władz RKP/b/. 26 listopada Biuro Polityczne KC RKP/b/ podjęło w związku z tym uchwałę o skierowaniu do Gruzji specjalnej komisji z Feliksem Dzierżyńskim na czele, celem rozpatrzenia oświadczeń członków KC KP Gruzji²¹.

W ostatecznym rezultacie z inicjatywy organizacji partyjnej Azerbejdżanu na czele z Siergiejem Kirowem, przy aktywnym poparciu proletariatu Baku, ale także nie bez udziału wspomnianej komisji Dzierżyńskiego, sfinalizowana została sprawa stworzenia Zakaukaskiej Federacji. Zwołany 13 XII 1922 I Zakaukaski Zjazd Rad powołał do życia Zakaukaską Socjalistyczną Federacyjną Republikę Radziecką. Nowo utworzona republika zgłosiła niezwłocznie akces do związku republik.

Przytoczenie powyższych danych było niezbędne dla zrozumienia stanowiska Włodzimierza Lenina w tej sprawie. „Problem gruziński”, obok „kwestii autonomizacji” stanowił w tym czasie przedmiot jego specjalnego zainteresowania. Jak wynika z zapisek jego sekretarek, Lenin z niecierpliwością oczekiwał powrotu Dzierżyńskiego do Zakaukazia. Stan zdrowia Lenina zaczął się znowu pogarszać. 12 XII 1922 po raz ostatni pracował on w swoim gabinecie na Kremlu. W tym dniu wrócił Dzierżyński do Moskwy i zaraz wieczorem Lenin przeprowadził z nim godzinną rozmowę. Później, 24 I 1923, nawiązując do tego spotkania Lenin powiedział swej sekretarce L. Fotijewej: „W przededniu mojej choroby Dzierżyński mówił mi o działalności komisji oraz o «incydencie» i to ciężko się na mnie odbiło”²². Pod mianem „incydentu” Lenin miał najprawdopodobniej na myśli „rękoczyn” Ordżonikidzego.

Jak podkreślają radzieccy edytorzy dzieł Lenina, wiązał on „sprawę gruzińską” z ogólnymi zagadnieniami utworzenia ZSRR i wyrażał prze-

²⁰ Ib.

^{20a} W. I. Lenin, *Połnoje sobranije soczinienij*, wyd. V, t. 45, Moskwa 1964, s. 595, przyp. 210.

²¹ W. I. Lenin, *Dzieła*, 5 wyd. ros., t. 45, s. 595 n.

²² *Dziennik dyżurnych sekretarek Lenina 21 listopada 1922 — 6 marca 1923* [w:] W. I. Lenin, *Dzieła*, t. 42, s. 408—39.

konanie, że przy zjednoczeniu republik zasady proletariackiego internacjonalizmu przestrzegane być muszą z należytą konsekwencją. Lenin zamierzał 14 grudnia podyktować list w kwestii narodowej i utworzenia ZSRR, lecz nie był wówczas w stanie tego uczynić. W podyktowanym przez niego 27 lub 28 XII 1922 wykazie tytułów planowanych do napisania listów i artykułów znajdował się też temat: *O problemie narodowym i internacjonalizmie (w związku z ostatnim konfliktem w partii gruzińskiej)*²³.

Jak wiadomo zjednoczenie republik w Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, którego ideę Lenin ze wszech miar popierał, zostało dokonane na I Zjeździe Rad ZSRR 30 XII 1922. Lenin z powodu choroby nie mógł uczestniczyć w tym historycznym Zjeździe. Wybrano go jednak na honorowego przewodniczącego. Zjazd przesłał mu, jako wodzowi światowego proletariatu, gorące pozdrowienia.

W tym samym dniu, 30 grudnia, w Gorkach Lenin zaczął dyktować list: „W związku z zagadnieniem narodowości, czyli o «autonomizacji». Rozwijając poprzednio wypowiedzane myśli, Lenin zawarł w liście tym zespół wskazań o doniosłym znaczeniu. Znajduje się tam ocena aktualnego stanu zagadnienia narodowego w republikach radzieckich, a jednocześnie są nakreślone sposoby postępowania w tej sprawie na przyszłość. Całość przepojona jest głęboką troską o przestrzeganie idei internacjonalizmu proletariackiego, o wprowadzenie w życie już wcześniej wskazanych przez Lenina zasad kształtowania stosunków pomiędzy narodami i republikami radzieckimi. Dokument zawiera przy tym nadzwyczaj ostre potępienie wszelkich przejawów nacjonalizmu, a wielkorosyjskiego szowinizmu w szczególności. Jest to bez wątpienia ważna część testamentu Lenina.

Obszerny ten dokument Lenin podyktował w 3 częściach 30 i 31 XII 1922²⁴. Choć treść jego dotyczy jednego problemu, tekst nie jest jednak zwarty. Sporo jest w nim przeplatających się wątków. Ale podstawowe zagadnienia uwypuklają się w sposób wyraźny.

Jak można wnioskować, bezpośrednim powodem napisania listu było niewłaściwe w odczuciu Lenina działanie wysłanej na Zakaukazie komisji, jak też niesłuszne postępowanie Ordżonikidzego. Lenin wraca do tych spraw w kilku miejscach. Najważniejszy wszakże fragment jest następujący: „To, co usłyszałem od tow. Dzierżyńskiego, który stał na czele komisji wysłanej przez Komitet Centralny w celu zbadania «incydentu» gruzińskiego, mogło we mnie wzbudzić tylko najgorsze obawy. Jeśli doszło do tego, że Ordżonikidze mógł się zapędzić aż do użycia przemocy fizycznej, o czym zakomunikował mi tow. Dzierżyński, to można sobie wyobrazić, w jakie bagno stoczyliśmy się”²⁵.

W sprawie tej, która tak żywo go poruszyła, Lenin wyciągał następujący wniosek: „Trzeba przykładowo ukarać tow. Ordżonikidzego — pisał — (mówię to z tym większym ubolewaniem, że sam należą do grona jego przyjaciół i pracowałem z nim za granicą na emigracji), a także zbadać dodatkowo, lub na nowo, wszystkie materiały komisji Dzierżyńskiego w celu skorygowania tej ogromnej masy uchybień i stronniczych sądów, które są niewątpliwie w nich zawarte”²⁶.

²³ W. I. Lenin, *Dzieła*, 5 wyd. ros., t. 45, s. 596.

²⁴ Tenże, *Dzieła*, t. 36, s. 634—40.

²⁵ *Ib.*, s. 634.

²⁶ *Ib.* s. 639.

Lenin, zaczynając od uwag związanych bezpośrednio z działalnością komisji, przechodzi następnie do spraw szerszych. Porusza niezbędność rozróżniania nacjonalizmów: „Należy odróżniać nacjonalizm narodu uciskającego od nacjonalizmu narodu uciskanego — podkreśla — nacjonalizm narodu wielkiego od nacjonalizmu narodu małego. W stosunku do tego drugiego nacjonalizmu, my nacjonałowie wielkiego narodu, okazujemy się prawie zawsze w praktyce historycznej winnymi niezliczonej ilości gwałtów, a nawet więcej — sami nie dostrzegamy, że popełniamy niezliczoną ilość aktów przemocy i zniewagi”²⁷.

Lenin przytacza następnie przykłady poniżania przez długie lata „inorodców” w Rosji carskiej, co wytworzyło wiele urazów, kompleksów i uprzedzeń. Dzisiaj proletariusze rosyjscy, pragnąc zaskarbić sobie zaufanie przedstawicieli mniejszości narodowych muszą postępować w szczególny sposób, nie wystarcza tu równość formalna. „Oto dlaczego w danym wypadku lepiej przesolić na rzecz ustępliwości i łagodności wobec mniejszości narodowych niż niedosolić” — konkludował²⁸.

Lenin daje w liście wyraz głębokiemu niepokojowi czy istniejący aktualnie aparat administracyjny będzie mógł po zjednoczeniu republik zapewnić w praktyce rzeczywiste ich równouprawnienie, czy nie będzie naruszać zasad internacjonalizmu proletariackiego. Lenin nadzwyczaj krytycznie charakteryzuje ten aparat (z wyjątkiem resortu spraw zagranicznych, w którym na wszystkich ważniejszych stanowiskach zatrudnieni zostali ideowi komuniści). Wręcz pisze: „Nie ulega wątpliwości, że trzeba było poczekać z tą sprawą do czasu, aż moglibyśmy powiedzieć, że ręczymy za nasz aparat, jak za swój własny. A obecnie powinniśmy uczciwie przyznać coś wręcz przeciwnego, że swoim nazywamy aparat w gruncie całkowicie nam obcy i stanowiący burżuazyjną i carską mieszaninę, z którą uporać się w ciągu pięciu lat bez pomocy innych krajów i w warunkach, gdy przeważały «zajęcia» wojenne oraz walka z głodem, nie mieliśmy żadnej możliwości”²⁹.

Przestrzega też Lenin w otwartych, przepojonych troską słowach przed konsekwencjami, jakich można się spodziewać w wyniku działania tego aparatu: „W takich warunkach — podkreśla — jest rzeczą zupełnie naturalną, że punkt o «wolności wystąpienia ze związku», którym my siebie usprawiedliwiamy, okaże się świstkiem papieru, niezdolnym do obrony obcoplemieńców w Rosji przed najazdem owego rdzenie rosyjskiego człowieka, Wielikorusa-szowinisty, w istocie rzeczy łajdaka i gwałciela, jakim jest typowy biurokrata rosyjski”³⁰.

Wskazuje też Lenin środki zaradcze mogące przykrócić samowolę urzędników i zapobiec jej na przyszłość. Przede wszystkim zaś zaleca obronę uprawnień językowych mniejszych narodów. „Trzeba wprowadzić — pisze — najsurowsze przepisy dotyczące używania języka narodowego w republikach innych narodów, wchodzących w skład naszego związku i z największą skrupulatnością kontrolować treść tych przepisów”³¹.

Jednocześnie nakazuje ochronę praw republik wchodzących do związku, wyeliminowanie jakiegokolwiek przymusu, elastyczność w po-

²⁷ *Ib.* s. 636 n.

²⁸ *Ib.* s. 638.

²⁹ *Ib.* s. 635.

³⁰ *Ib.*

³¹ *Ib.* s. 639.

stępowaniu i gotowość do ustępstw. Nie wykluczał też Lenin ewentualności czy „nie wróci się na następnym Zjeździe Rad do tego, co było, tzn. utrzyma się związek socjalistycznych republik radzieckich tylko w dziedzinie wojskowej i dyplomatycznej”³².

W tym wszystkim widział Lenin najlepszy sposób i rękojmię wzmocnienia związku republik, zabezpieczenia go od mogących zaciążyć nad nim wypaczeń i słabości. Pierwszy i zasadniczy wniosek zawarty w liście świadczył o tym niedwuznacznie: „Należy utrzymać i umocnić związek republik socjalistycznych; co do tego nie może być wątpliwości. Jest to potrzebne nam tak, jak potrzebne jest komunistycznemu proletariatowi całego świata do walki z międzynarodową burżuazją i do obrony przed jej knowaniami”³³.

Włodzimierz Lenin przywiązywał wielkie znaczenie do listu „W związku z zagadnieniem narodowości, czyli o «autonomizacji»” i zamierzał opublikować go w charakterze artykułu. Choroba stanęła temu jednak na przeszkodzie. 16 IV 1923 sekretarka Lenina Fotijewa przekazała ten list członkom Biura Politycznego. Został on następnie odczytany na posiedzeniu kierowników delegacji na XII Zjazd partii. Ale przez wiele następnych lat nie był ogłaszany. Doczekał się publikacji, wraz z całym testamentem Lenina, dopiero po XX Zjeździe KPZR w 1956 r.

W Związku Radzieckim ogłoszono w ostatnich latach także inny ważny dokument, rzucający nowe światło na stosunek Lenina do omawianego problemu w ciężkich miesiącach jego nieuleczalnej choroby. Jest to cytowany już *Dziennik dyżurnych sekretarek* Lenina, obejmujący okres od 21 XI 1922 do 6 III 1923. Wynika z niego jak bardzo pogłębiającej się choroby, Lenin interesował się problemem narodowym w ogólności, a wynikami działalności komisji Dzierżyńskiego w Gruzji w szczególności. Zamierzał po dokładnym zaznajomieniu się i przeanalizowaniu materiałów komisji wystąpić w tej sprawie na XII Zjeździe partii.

Lenin pytał się stale, czy materiały komisji już wpłynęły, a później ciągle interesował się, jak postępuje praca w sekretariacie nad przygotowaniem tych materiałów dla niego. Oto parę najcharakterystyczniejszych zapisów z dziennika:

„3 luty 1923 — zapis Fotijewej — [Lenin nawiązuje do sprawy komisji]: Zapytał, czy przejrzelśmy materiały. Odpowiedziałam, że tylko pobieżnie i że nie jest ich tak wiele, jak sądził. Następnie zapytał, czy sprawa ta była omawiana w Biurze Politycznym. Odparłam, że nie mam prawa o tym mówić. Wówczas zapytał: «Czy zakazano Wam mówić właśnie i specjalnie o tym?» Odpowiedziałam: Nie, w ogóle nie mam prawa mówić o sprawach bieżących. «A więc jest to sprawa bieżąca?» — zapytał Włodzimierz Ilicz. Zrozumiałam, że popełniłam błąd”³⁴.

„14 luty — zapis Fotijewej: — Wezwał znowu. Miał trudności z mówieniem, widać, zmęczył się. Mówił znowu o trzech punktach swoich poleceń. Szczególnie dokładnie o tym, który najbardziej go

³² Ib.

³³ Ib. s. 638.

³⁴ *Dziennik dyżurnych sekretarek*, s. 432.

niepokoi, tj. o sprawie gruzińskiej. Prosił, aby się śpieszyć. Dał pewne wskazówki”³⁵.

„6 marca — zapis M. Wołodiczewej: — Zapytał o odpowiedź na pierwszy list. Przeczytał drugi list (do Stalina), polecił oddać go osobście do rąk własnych i otrzymać odpowiedź. Podyktował list do grupy Mdiwaniego. Włodzimierz Ilicz czuł się kiepsko”³⁶.

Na tym urywają się zapisy sekretarek, 9 marca Włodzimierz Lenin porażony został nowym, ciężkim atakiem choroby.

*

Rola Lenina jako twórcy Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich rysuje się w sposób plastyczny i wyraźny. To on był autorem koncepcji państwa radzieckiego jako dobrowolnego związku równoprawnych republik socjalistycznych, którym kierować miały wybrane na demokratycznych zasadach organy ogólnozwiązkowe. Walcząc o wcielenie w życie idei takiego Związku Radzieckiego, Lenin raz jeszcze, u schyłku swych dni, dał się poznać jako płomienny internacjonalista i nieprzejednany wróg nacjonalizmu.

Lenin był niebywale czuły na przestrzeganie praw małych narodów, rygorystycznie pilnował, aby wykluczone zostały ze stosunków między republikami radzieckimi jakiegokolwiek formy przymusu i nacisku. Wielki ten rewolucjonista pragnął, aby te nowo utworzone republiki państwa ludu pracującego świeciły nieskalanym blaskiem, aby stały się wzorem i przykładem dla uciemżonych narodów, które, w co głęboko wierzył, już niedługo pójdą ich śladem.

Nieprzypadkowo właśnie nawiązaniem do tej sprawy kończył swój list z 31 XII 1922 pisząc: „Byłoby niewybaczalnym oportunistem, gdybyśmy w przededniu wystąpienia Wschodu i w zaraniu jego przebudzenia podkrywali w jego oczach swój autorytet chociażby najmniejszą nawet nietaktownością i niesprawiedliwością wobec naszych własnych obcoplemieńców. Co innego konieczność zespolenia się przeciwko imperialistom Zachodu... Co innego jednak, gdy my sami przybieramy — niech to będzie nawet w sprawach drobnych — imperialistyczną postawę wobec uciskanych narodowości, co całkowicie podważa naszą całą pryncypialną szczerłość, naszą całą pryncypialną obronę walki z imperializmem”³⁷.

LA CONCEPTION LÉNINISTE DE L'U.R.S.S.

L'article, basé sur les sources publiées au cours des dernières années en Union soviétique, relate l'activité de Lénine consacrée à la création de l'U.R.S.S., déployée durant les derniers mois de 1922 et au début de 1923. L'auteur présente la controverse sur les principes d'après lesquels les Républiques soviétiques devaient former une seule Union. Lénine se prononçait pour une égalité totale, en s'opposant vigoureusement aux conceptions d'„autonomisation” de Staline, c'est-à-dire à l'entrée, dans la Fédération russe, des Républiques soviétiques d'Ukraine,

³⁵ Ib. s. 439.

³⁶ Ib. W liście do Mdiwaniego Lenin informował, że przygotowuje notatkę i przemówienie w sprawie gruzińskiej.

³⁷ W. I. Lenin, *Dzieta*, t. 36, s. 640.

de Biélorussie, de Géorgie, d'Arménie et d'Azerbaïdjan conservant leur autonomie. Lénine opposait à ces conceptions le principe d'une union de républiques égales, possédant des autorités suprêmes communes, et expliquait son attitude dans de nombreux documents, dont le plus important était la lettre, datée du 30—31 décembre 1922, *Au sujet du problème des nationalités, ou de l'„autonomisation”*. Les directives de Lénine ont servi de base à la création de l'U.R.S.S. et à la formation de ses organismes suprêmes.

En raison des controverses survenues dans les rapports avec une partie des activistes du Parti communiste de Géorgie au sujet du caractère de l'union projetée, Lénine recommandait d'éviter toute forme de pression, et d'établir les relations entre les Républiques selon le principe d'une liberté et d'une égalité totales. Il s'intéressait vivement à ces problèmes malgré son état de santé qui allait s'aggravant, comme en témoignent les notes, citées dans l'article, rédigées par les secrétaires de Lénine durant sa maladie.